

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Факультет культури і мистецтв

кафедра культурології та хореографічного мистецтва

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації
проф. Гаврилюк С. В. _____

_____ 2018р.

ПРОГРАМА

нормативної навчальної дисципліни

Теорія комунікації та мультикультуралізм

підготовки магістра

галузі знань 03 Гуманітарні науки

спеціальності 034 Культурологія

освітньої програми (спеціалізації) Культурологія

Програма навчальної дисципліни «Теорія комунікації та мультикультуралізм» для студентів підготовки магістра галузі знань 03 Гуманітарні науки, спеціальності 034 Культурологія, за освітньої програмою Культурологія.

Розробник: Бондарук С.О. доцент кафедри культурології та хореографічного мистецтва, кандидат філософських наук.

Рецензент: Борейко Ю.Г., завідувач кафедри філософії та релігієзнавства, доктор філософських наук.

Програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри культурології та хореографічного мистецтва

протокол № ____ від _____ 2018р.

Завідувач кафедри: Головей В. Ю.

Програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною комісією факультету культури і мистецтв

протокол № ____ від _____ 2018 р.

Голова науково-методичної комісії факультету культури і мистецтв

Каленюк О. М.

Програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

© Бондарук С.О., 2018.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	03 Гуманітарні науки 034 Культурологія ОП Культурологія магістр	Нормативна
Кількість годин/кредитів 180/6		Рік навчання 6
		Семестр 11
		Лекції 28 год.
ІНДЗ: немає		Практичні (семінарські) 26 год. Лабораторні ____ год. Індивідуальні ____ год.
		Самостійна робота 114 год.
		Консультації 12 год.
	Форма контролю: залік	

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Заочна форма навчання	03 Гуманітарні науки 034 Культурологія ОП Культурологія Магістр	Нормативна
Кількість годин/кредитів 150/5		Рік навчання 7
		Семестр 14
		Лекції 8 год.
ІНДЗ: немає		Практичні (семінарські) 4 год. Лабораторні ____ год. Індивідуальні ____ год.
		Самостійна робота 156 год.
		Консультації 12 год.
	Форма контролю: залік	

2. АНОТАЦІЯ КУРСУ

Мета навчальної дисципліни – надання студентам базових знань з теорії комунікації та опанування ними сучасних тенденцій у культурологічній царині, пов'язаних з концепціями мультикультуралізму та культурного розмаїття. **Завдання** полягають у наступному: виявлення закономірностей багатовекторного розвитку сучасної духовної культури та місця і ролі міжлюдського спілкування в цьому процесі; вироблення у студентів навичок аналізу сучасного культурного багатоманіття та пошуку шляхів компромісу в міжкультурних конфліктних ситуаціях; Виховання мультикультурної толерантності.

3. КОМПЕТЕНЦІЇ

До кінця навчання студенти будуть компетентними у таких питаннях:

Знання

- Знати основні поняття й наукову термінологію в галузі дослідження;

- Особливості сучасного етапу розвитку інформаційного суспільства та ролі в ньому масових комунікацій;
- Основні засади сучасного плюралістичного погляду на розвиток культури;
- Зміст і закономірності формування культурної багатоманітності;
- Причини виникнення та шляхи подолання міжетнічних / міжкультурних конфліктів у сучасних умовах;

Вміння:

- Аналізувати сучасну багатоетнічну картину в Україні та в світі;
- Розуміти зміст плюралістичного погляду на розвиток релігії та культури;
- Визначати проблемні ситуації у міжетнічних / міжкультурних стосунках та з'ясувати можливі шляхи їх уникнення та подолання;
- Давати оцінку сучасним тенденціям у міжкультурних стосунках з позицій світоглядного плюралізму, толерантності.

Суспільні компетенції (навички):

- Мати власну обґрунтовану позицію щодо сучасних соціокультурних процесів в Україні і в світі, пов'язаних з проблемами міжкультурної комунікації, та вміти її застосовувати в професійній діяльності та повсякденному житті;
- усвідомлювати соціальну місію культуролога, а також можливості та особливості практичного використання культурологічного знання.

4. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Культурне розмаїття та проблеми міжкультурного порозуміння.

Тема 1. Неоднорідність культурного буття та множинність культур:

- Що розуміється під терміном “культура”.
- Культура як сукупний спосіб буття.
- Культура як комунікація.
- Різноманітність шляхів культурного розвитку.
- Національне та загальнолюдське в культурі: діалектика і реалії.
- Культурна розмаїтість і проблема міжкультурного порозуміння.
- Багатоманітність культури людства і проблема її наукового осмислення.

Тема 2. Поняття і структура комунікації.

- Витоки та основні принципи комунікативної теорії.
- Комунікативна модель.
- Бар'єри комунікації.
- Комунікативні стратегії.
- Від комунікативного до мережевого суспільства.
- Комунікація та плюралістичне суспільство

Тема 3. Міжкультурна комунікація: поняття, структура, основні риси.

- Інформаційне суспільство та глобалізація інформаційних потоків.
- Розвиток і сучасний рівень інформаційних технологій.
- Світові та локальні інформаційні мережі.
- Теоретичні засади розвитку комунікативних процесів у суспільстві.
- Основні поняття, моделі комунікації та сучасні комунікативні технології.

Тема 4. Аналіз стратегій акультурації

- Механізми розвитку культури та його неоднорідний характер.
- Культурна міграція, зіткнення культур та культурний шок.
- Поняття культурної адаптації та акультурації.

- Асиміляція та амальгамування.
- Доктрини “плавильного тигля” та “салатної миски”.
- Мозаїка.
- Консоціативний устрій та поділ влади.

Змістовний модуль 2. Мультикультуралізм як спосіб буття багатоманітного суспільства.

Тема 5. Плюралізм і дескриптивне визначення мультикультуралізму

- Культурна розмаїтість: аномалія чи норма
- Поняття неоднорідного\плюрального суспільства.
- Проблема регулювання міжкультурних стосунків – історична генеза
- Проблема регулювання міжкультурних стосунків – пошук адекватних доктрин.

Тема 6. Поняття і зміст мультикультуралізму.

- Багатокультурність, полікультурність, культурний плюралізм, мультикультуралізм. Ще раз стосовно термінології.
- Виникнення терміну “мультикультуралізм” та його інтерпретації
- Огляд точок зору на проблему.
- Мультикультуралізм і соціокультурний плюралізм: дескриптивне визначення.
- Мультикультуралізм і культурна толерантність: нормативне визначення.
- Межі толерантності.
- Мультикультуралізм vs глобалізація культури — ідеологічний вимір.

Тема 7. Досвід мультикультуралізму в світі та проблема визнання рівноцінності культур: порівняльний аналіз моделей.

- США: від асиміляції та расизму до культурної розмаїтості.
- Історична специфічність американської нації.
- Асиміляція та її наслідки.
- Расові та етнічні “меншини”: Від гетто до афірмативної дії.
- Канада: мультикультуралізм та права корінного населення.
- Англофони, франкофони та виникнення мультикультуралізму.
- Двомовність як шлях до мультикультуралізму.
- Проблема Квебеку: сепаратизм та його парадокси.
- Права корінного населення.
- Меншини та “міноритаризм”: “межі” толерантності.
- Культурна багатоманітність Європи та моделі мультикультуралізму.
- Історична специфіка: проблеми розподілу територій.
- Федеративні моделі.
- Двомовність та багатомовність.
- Еміграція як культурний чинник.
- Мігруюче населення (ромеї).
- Релігія як культурний чинник.
- Мультикультурна освіта.

Тема 8. Мультикультурна перспектива України.

- Міжетнічні\міжконфесійні\міжкультурні стосунки – нерозвиненість як наслідок асиміляторських тенденцій минулого.
- Процеси етнокультурної самоідентифікації, регіоналізм, культурна автономія.
- Сепаратизм: його витoki і соціокультурні наслідки.
- Культурний імперіалізм як чинник соціокультурної самоідентифікації нації.
- Постколоніалізм у культурних процесах останніх десятиліть.

- Від націоналізму до патріотизму.
- Проблеми двомовності в Україні.
- Пошук нової освітньої парадигми і мультикультуралізм.
- Сепаратизм, війна і проблеми міжкультурного порозуміння.
- Мультикультурна політика: від вирішення і попередження проблем до керування розмаїттям.

Структура навчальної дисципліни.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин						
	Усього	у тому числі					
		Лек.	Практ. (Семін.)	Лаб.	Інд.	Сам. роб.	Кон- сульт.
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль 1. Культурне розмаїття та проблеми міжкультурного порозуміння.							
Тема 1. Культурне розмаїття та проблеми міжкультурного порозуміння.	19	4	2-	-	-	12	1
Тема 2. Поняття і структура комунікації	18	2	2	-	-	12	2
Тема 3. Міжкультурна комунікація: поняття, структура, основні риси.	26	4	4	-	-	16	2
Тема 4. Аналіз стратегій акультурації	25	4	4	-	-	16	1
Разом за змістовий модуль 1	88	14	12			56	6
Змістовний модуль 2. Мультикультуралізм як спосіб буття багатоманітного суспільства.							
Тема 5. Плюралізм і дескриптивне визначення мультикультуралізму.	19	2	2	-	-	14	1
Тема 6. Поняття і зміст мультикультуралізму.	24	4	4	-	-	14	2
Тема 7. Досвід мультикультуралізму в світі та проблема визнання рівноцінності культур: порівняльний аналіз моделей.	28	6	4	-	-	16	2
Тема 8. Мультикультурна перспектива України.	21	2	4	-	-	14	1
Разом за змістовий модуль 2	92	14	14			58	6
Разом	180	28	26			114	12

Заочна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин						
	Усього	у тому числі					
		Лек.	Практ. (Семін.)	Лаб.	Інд.	Сам. роб.	Кон- сульт.
1	2	3	4	5	6	7	8

Змістовий модуль 1. Культурне розмаїття та проблеми міжкультурного порозуміння.							
Тема 1. Культурне розмаїття та проблеми міжкультурного порозуміння.	21	2	-	-	-	18	1
Тема 2. Поняття і структура комунікації	24	-	-	-	-	22	2
Тема 3. Міжкультурна комунікація: поняття, структура, основні риси.	22	2	2	-	-	16	2
Тема 4. Аналіз стратегій акультурації	23	-	-	-	-	22	1
Разом за змістовий модуль 1	90	4	2			78	6
Змістовий модуль 2. Мультикультуралізм як спосіб буття багатоманітного суспільства.							
Тема 5. Плюралізм і дескриптивне визначення мультикультуралізму.	23	-	-	-	-	22	1
Тема 6. Поняття і зміст мультикультуралізму.	22	2	1	-	-	17	2
Тема 7. Досвід мультикультуралізму в світі та проблема визнання рівноцінності культур: порівняльний аналіз моделей.	22	2	1	-	-	17	2
Тема 8. Мультикультурна перспектива України.	23	-	-	-	-	22	1
Разом за змістовий модуль 2	90	4	2			78	6
Разом	180	8	4			156	12

5. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Визначіть сучасне розуміння культури як сукупного способу буття людства.
2. Проаналізуйте основні складові елементи комунікації.
3. Проаналізуйте основні фази та способи вирішення культурних конфліктів.
4. Дайте визначення та загальну характеристику міжкультурної комунікації.
5. Міжкультурна комунікація як спосіб суб'єкт-суб'єктного спілкування.
6. Культурний шок: його позитивні та негативні наслідки.
7. Толерантність як спосіб реалізації діалогу культур. Межі толерантності.
8. Дайте визначення поняття аккультурації та проаналізуйте її основні стратегії.
9. Розкрийте зміст та співвідношення категорій "асиміляція", "культурна інтеграція", "аккультурація", "амальгамування".
10. Розкрийте зміст та охарактеризуйте доктрину "плавильного тигля".
11. Розкрийте зміст та охарактеризуйте доктрину "салатної миски".
12. Розкрийте зміст та охарактеризуйте доктрину "мозаїки".
13. Роль міжкультурної комунікації у формуванні сучасного інформаційного суспільства.
14. Розкрийте зміст та охарактеризуйте доктрину "мультикультуралізму".
15. Проаналізуйте зміст та співвідношення понять "меншина" та "міноритарна група".
16. Що таке "культурний імперіалізм"?
17. Дайте оцінку значення двомовності та багатомовності для розвитку мультикультурного суспільства.
18. Проаналізуйте особливості та співвідношення дескриптивного та нормативного визначення мультикультуралізму.
19. В чому, на Вашу думку, полягає необхідність комунікативної та мультикультурної переорієнтації сучасної освіти?
20. Дайте філософсько-культурологічну характеристику конституційно-правових гарантій етнокультурної, конфесійної та гендерної рівності громадян України
21. Проаналізуйте особливості новочасного трактування проблем толерантності та культурного визнання за творами Дж. Локка ("Два трактати про врядування").
22. Дайте характеристику класичного розуміння ролі національного чинника в історії культури за працею Й.Гердера "Ідеї до філософії історії людства"
23. Прокоментуйте особливості діалогічного розуміння культури за працею М.Бубера "Я і Ти".
24. Здійсніть порівняльний аналіз ідей цілісності культурного буття у вченні Е.Фромма та в екзистенціалізмі М.Бубера.
25. Прокоментуйте співвідношення понять "націоналізм" та "культурна ідентичність" за працею Е.Сміта "Національна ідентичність".
26. Проаналізуйте зв'язок категорій "ідентичність", "автентичність" та "визнання" за працею Ч.Тейлора "Етика автентичності".
27. Проаналізуйте концепцію толерантності / терпимості М.Уолцера та обґрунтуйте можливість існування меж толерантності.
28. Дайте характеристику ліберального розуміння мультикультуралізму в працях В.Кимліки.
29. Розкрийте особливості постмодерного розуміння понять "ідентичність" та "іншість" на прикладі твору Ю.Кристевої "Самі собі чужі".
30. Охарактеризуйте особливості сучасного розуміння мультикультуралізму та мультикультурної освіти в європейському вимірі (за творами А.Перотті та Д. де Ружмона)
31. Процеси етнокультурної самоідентифікації у сучасній Україні.
32. Культурний імперіалізм як чинник соціокультурної самоідентифікації нації.
33. Проблема співвідношення націоналізму до патріотизму.
34. Мовні проблеми в незалежній Україні.
35. Сепаратизм, війна і проблеми міжкультурного порозуміння.

6. Розподіл балів та критерії оцінювання:

Поточний контроль (маx = 40 балів)								Модульний контроль (маx = 60 балів)		Загальна кількість балів
Модуль 1				Модуль 2						
Змістовий модуль 1 (6 занять)				Змістовий модуль 2 (7заняття)				МКР 1	МКР 2	100
18				22				30	30	
T.1	T.2	T.3	T.4	T.5	T.6	T.7	T.8			
3	3	6	6	4	6	6	6			
40								60		

Критерії оцінювання

- вміння аналізувати поставлені питання,
- вичерпність та аргументованість відповіді;
- логічний, послідовний виклад матеріалу;
- культура ведення дискусії;
- аргументована власна позиція;
- самостійність висновків;
- активна участь в обговоренні та в дискусіях;
- розуміння практичних аспектів аналізованого питання.

Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка	
	для екзамену	для заліку
90 – 100	Відмінно	Зараховано
82 – 89	Дуже добре	
75 - 81	Добре	
67 -74	Задовільно	
60 - 66	Достатньо	
1 – 59	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного складання)

7. Перелік питань до заліку з курсу «Теорія комунікації та мультикультуралізм»

1. Проблема визначення культури в комунікативному дискурсі.
2. Основні складові елементи комунікації.
3. Взаємна обумовленість культури і комунікації.
4. Основні закони комунікації.
5. Визначення та загальна характеристика міжкультурної комунікації.
6. Форми міжкультурної комунікації.
7. Міжкультурна комунікація як спосіб суб'єкт-суб'єктного спілкування.
8. Міжкультурна комунікація як вид культурної комунікації.
9. Толерантність як необхідна умова і спосіб реалізації діалогу культур. Межі толерантності за М.Уолцером.
10. Роль міжкультурної комунікації у формуванні сучасного інформаційного суспільства.
11. Визначення поняття акультурації та її основні стратегії.
12. Зміст та співвідношення категорій "асиміляція", "культурна інтеграція", "аккультурація", "амальгамування".
13. Розкрийте зміст та охарактеризуйте доктрину "плавильного тигля".
14. Основні фази та способи вирішення культурних конфліктів.
15. Розкрийте зміст та охарактеризуйте доктрину "салатної миски".
16. Культурний шок: його позитивні та негативні наслідки.
17. Розкрийте зміст та охарактеризуйте доктрину "мозаїки".
18. Розкрийте зміст та охарактеризуйте доктрину "мультикультуралізму".
19. Проаналізуйте зміст та співвідношення понять "меншина" та "міноритарна група" за Дельозом та Гватарі.
20. Що таке "культурний імперіалізм"? (Е.Саїд)
21. Наративний характер сучасних націй в концепції Г.Бгабга.
22. Роль двомовності та багатомовності у розвитку мультикультурного суспільства.
23. Співвідношення дескриптивного та нормативного визначення мультикультуралізму.
24. В чому, на Вашу думку, полягає необхідність комунікативної та мультикультурної переорієнтації сучасної освіти?
25. Особливості новочасного трактування проблем толерантності та культурного визнання за творами Дж.Локка ("Два трактати про врядування").
26. Класичне розуміння ролі національного чинника в історії культури за працею Й.Гердера "Ідеї до філософії історії людства".
27. Співвідношення понять "націоналізм" та "культурна ідентичність" за працею Е.Сміта "Національна ідентичність".
28. Зв'язок категорій "ідентичність", "автентичність", та "визнання" за працею Ч.Тейлора "Етика автентичності".
29. Діалогічне розуміння культури за працею М.Бубера "Я і Ти".
30. Постмодерне розуміння понять "ідентичність" та "іншість" на прикладі твору Ю.Кристевої "Самі собі чужі".
31. Порівняльний аналіз ідей цілісності культурного буття у вченні Е.Фромма та в екзистенціалізмі М.Бубера.
32. Сучасне розуміння мультикультуралізму та мультикультурної освіти в європейському вимірі (за творами А.Перотті та Д.де Ружмона).
33. Ліберальне розуміння мультикультуралізму в працях В.Кимліки.
34. Особливості комунікативних моделей за Е.Холлом. Високо- та низько контекстні культури.
35. Ціннісні параметри диференціації культур за Г.Хофстедом.
36. Філософсько-культурологічна характеристика конституційно-правових гарантій етнокультурної, конфесійної та гендерної рівності громадян України.

8. Список джерел.

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
2. Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці?: Матеріали міжнар.круглого столу... - Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2002. – 180с.
3. Бессонова М. Канада – США та Україна – Росія: Спроба порівняльного аналізу // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – 793 с. – С.15-27.
4. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с. – С.257-384.
5. Бондарук С. Діалог і полікультурність: досвід релігійного миротворництва у США 1980 – х через десятиліття // Науковий вісник Волинського державного університету: Серія: Філософія, соціологія, культура”. – Луцьк, 1996.- С.43-46
6. Бондарук С. Полікультурність у Канаді – 20 років проб і помилок // Сучасність.- К., 1996.- Ч.3-4.- С.171- 175.
7. Бондарук С.О. Діалог і полікультурність: досвід релігійного миротворництва у США 1980 – х через десятиліття // Науковий вісник Волинського державного університету: Серія: Філософія, соціологія, культура.- Луцьк, 1996.- С.43-46.
8. Бондарук С.О. Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали II міжнародної наукової конференції. – К.: Ай Бі, 2003. – 729 с. – С.115-125.
9. Бондарук С.О. Мультикультуралізм в демократичному суспільстві і проблема вибору освітньо-виховної парадигми в Україні // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: Методол.семінар, 22 лист. 2000 р. Зб.наук.праць. — К.: Знання, 2000. — 520 с. — С.403-406.
10. Бондарук С.О. Мультикультуралізм в демократичному суспільстві: ліберальні свободи, рівноцінність культур і проблема визнання // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – 793 с. – С.28-39.
11. Бондарук С.О. Парадокси мультикультуралізму: ліберальні свободи, рівноцінність культур і проблема визнання // Науковий вісник Волинського державного університету: Серія: Філософські науки”.- Луцьк, 1999. - №11. – С.97-103.
12. Бондарук С.О. Полікультурний розвиток в Україні: Проблеми і перспективи // Науковий вісник Волинського державного університету: Серія: "Філософські науки”.- Луцьк, 1997.- №9. - С.44-48.
13. Бондарук С.О. Полікультурність: когнітивні аспекти визначення // Науковий вісник Волинського державного університету: Серія: Філософські науки”.- Луцьк, 1998. - №10. – С.28-31.
14. Бондарук С.О. Сучасна Україна і Захід: моделі мультикультурного розвитку і наші перспективи // Україна -- НАТО: Стратегічне партнерство. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. -- Луцьк:Надстир’я, 2001. -- 360 с. -- С.133-141.
15. Бондарук С.О., Бондарук С.Д. Національна культура в контексті становлення планетарної свідомості // Гуманізація національної освіти України: Здобутки, проблеми, пошуки / Мат-ли наук. конф.- Луцьк, 1993.-С.23-31.
16. Бубер М. Два образа веры. – М., 1995. – 427 с.
17. Воропай Т.С. Національна ідентичність як теоретична і практична проблема // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали II міжнародної наукової конференції. – К.: Ай Бі, 2003. – 729 с. – С.125-135.
18. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.
19. Гатальська С.М. Філософія культури. Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 328 с. – С.239-320.

20. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. - М., 1977.
21. Енциклопедія постмодерну. – К.: Основи, 2003. – 503 с.
22. Журженко Т. Мовна політика в сучасній Україні // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – 793 с. – С.39-50.
23. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001. – 176 с.
24. Конституція України. – К. : Велес, 2006. – 48 с.
25. Косташ М. Євроцентричність: нотатки стосовно метафор місця (стаття, авт.пер. з англ. С.Бондарук) // Сучасність.- К., 1995.- Ч.3.- С.102-104.
26. Крістева Ю. Самі собі чужі. – К.: Основи, 2004. – 262 с.
27. Крос К., Гакст Р. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: перспективи конкуренції. – К.: Основи, 2000. – 142 с.
28. Культурологія. ХХ век. Словарь. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 640 с.
29. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. – СПб.: Речь, 2000. – 408 с.
30. Лібералізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2002. – Х+1126 с.
31. Лок Дж. Два трактати про врядування. – К.: Основи, 2001. – 265 с.
32. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
33. Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / Под ред. В.С.Малахова и В.А.Тишкова. – М.: РАН, 2002. – 356 с.
34. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ.навч.закладів / Авт.колектив: М.Бессонова, О.Бірюков, С.Бондарук та ін. – К.: вид-во "Ай Бі", 2002. – 684 с. – С.58-66, 387-388, 568-600, 637-669.
35. Особа і суспільство: Підручник для 10 кл./ Р.А.Арцишевський, С.О.Бондарук, В.І.Бортников та ін. – К.; Ірпінь: Перун, 1997. – 352 с. – Розд.3, §22/
36. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. – Львів: Кальварія, 2001. – 128 с.
37. Ружмон Д. де, Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. – Львів: Літопис, 1998. – 278 с.
38. Рябошапка Л.І. Права національних меншин в Україні: Законодавство і практика (1991-2000) // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – 793 с. – С.87-96.
39. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.,1996.
40. Славутич Яр. У вирі багатокультурності: Спогади учасника.– Едмонтон: Славута, 1988.– 244 с.
41. Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
42. Сміт Е.Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. – К.: К.І.С., 2004. – 170 с.
43. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К. : Либідь, 1996. – 384 с.
44. Тейлор Ч. Джерела себе. – К.: Дух і літера, 2005. – 696 с.
45. Тейлор Ч. Етика автентичності. – К.: Дух і літера, 2002. – 128 с.
46. Уолцер М. О терпимости. – М.: Идея-пресс, 2000. – 160 с.
47. Філософський словник. - К., 1986.
48. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Лекции и интервью. – М.,1992.
49. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности // О человеческом в человеке. – М.: Политиздат, 1991. – С.195-206.
50. http://groups.google.com/group/political-communication3133/browse_thread/thread
51. International Journal of CulturalPolicy // <http://www.informaworld.com>